

**POJAVA UGARA I NEOBRADENIH ORANICA I PROMJENE
BROJNOSTI STANOVNIŠTVA SR HRVATSKE U
POSljednjih DVADESET GODINA**

IVAN CRKVENČIĆ

Uvodne napomene

U SR Hrvatskoj stanovite površine oranica i vrtova redovno ostaju nezasijsane. Statistika ih od 1962. iskazuje kao ugare ili neobrađene oranice, a na njih je do 1980. otpadalo do oko 10% svih oranica i vrtova republike. Od 1980. udio oranica i vrtova pod ugarima ili neobrađenim površinama porastao je na 12,1% svih oraničnih površina republike, odnosno 15,6% površina oranica u vlasništvu društvenih dobara, a 9,5% oranica u vlasništvu individualnih poljoprivrednika. Navedene površine su znatne pa uzroci toj pojavi traže objašnjenje.

Osnovne podatke o pojavi te prostornom rasporedu ugara i neobrađenih oranica kao i izvorima dokumentacije te pojave u SR Hrvatskoj dali smo u jednom ranijem radu.¹ U njemu smo iznijeli i objašnjenje statističke službe o razlikama između ugara i neobrađenih oranica, o razlikama između pojedinih vrsta ugara, a dali smo i kratak pregled literature o pojmu »socijalni ugar«, tj. onim oblicima ugara koji su nastali zbog socijalnih razloga.

Iz navedenog pregleda a i iz tabl. 1. i tabl. 2. ovoga rada vidi se da su regionalne razlike u udjelima oranica pod ugarima ili neobrađenim oranica velike, pa se nameće zaključak da uzroke pojave ugara i neobrađenih oranica treba prvenstveno tražiti u razlikama prirodnih obilježja pojedinih makroregija SR Hrvatske. No očito je, međutim, da razlike u prirodnim obilježjima mogu biti samo preduvjet određenih društvenih promjena, a da glavne razloge treba tražiti u socijalnim procesima unutar pojedinih makroregija zemlje u cjelini.

Poznato je da su socijalni procesi u našem prostoru, osobito u agrarnim sredinama, nakon drugog svjetskog rata u osnovi vezani uz složenu pojavu »deagrarizacije«, tj. napuštanja poljoprivredne djelatnosti znatnog broja poljoprivrednog stanovništva i odliva dijela stanovnika iz agrarnih u prigradska i gradska područja, i to u iznosima koji bitno utječu na kretanje broja stanovnika pojedinih dijelova republike. *Stoga se opravdano može pretpostaviti da su znatne površine ugara (koje statistika određuje i diferencira samo na osnovi ekonomskih obilježja) i neobrađenih oranica pretežno posljedica upravo navedenih socijalnih promjena, prvenstveno odliva poljoprivrednog stanovništva iz agrarnih područja.*

1) Ivan Crkvenčić, Socijalnogeografski aspekti pojave ugara, odnosno neobrađenih oranica, Geografski glasnik 43, Zagreb 1981, str. 95—107.

Tabl. 1. Regionalne razlike površina oranica i vrtova i njihov udjel pod ugarima ili neobrađenim oranica 1980. po sektorima vlasništva (a — ukupne površine oranica i vrtova, b — površine oranica u vlasništvu društvenih dobara, c — površine oranica i vrtova u vlasništvu privatnog sektora, d — općenarodna imovina).

Makroregije ²	ha površina oranica i vrtova				% površina oranica i vrtova pod ugarima ili neobrađenih oranica			
	a	b	c	d	a	b	c	d
SR Hrvatska	100%	20,5	77,9	1,6	12,1	15,6	9,5	100
	1.490.035	305.937	1.161.509	22.589				
	100%	100%	100%	100%				
Središnja Hrvatska	100%	9,7	89,5	0,8	6,8	21,4	4,4	100
	670.421	64.937	600.131	5.353				
	45,1	21,3	51,7	23,8				
Istočna Hrvatska	100%	41,5	57,1	1,4	10,1	13,2	5,6	100
	550.186	228.581	314.171	7.434				
	36,9	74,7	27,0	32,9				
Gorska Hrvatska	100%	2,1	88,2	9,7	43,1	21,4	37,7	100
	86.720	1.834	76.472	8.414				
	5,8	0,6	6,6	37,2				
Zapadna Hrvatska	100%	9,7	83,3	2,0	24,1	32,6	21,4	100
	64.464	6.246	56.955	1.263				
	4,3	2,0	4,9	5,6				
Južna Hrvatska	100%	3,7	96,2	0,1	22,6	28,7	22,3	100
	118.244	4.339	113.780	125				
	7,9	1,4	9,8	0,5				

Osnovni zadatak ove analize je usporedba rasprostranjenosti pojave i intenziteta ugara i neobrađenih oranica s jedne i tipova kretanja broja stanovništva s druge strane, i to za SR Hrvatsku u cjelini, za pojedine makroregije, pa i uža područja. Namjena analize je utvrđivanje stupnja podudarnosti navedenih pojava u prostoru.

Promjene brojnosti stanovništva i komponente promjena

Promjene u brojnosti stanovništva nekog kraja redovno analiziramo samo na osnovi statističkih podataka o broju stanovnika. Ti podaci međutim daju samo vrijednosti na osnovi kojih se može izračunati porast odnosno pad broja stanovnika od posljednjeg popisa, a ne sadržavaju i vrijednosti o komponentama pada ili porasta, a to su iznos prirodnog prirasta ili prirodnog pada kao i iznos migracija, tj. vrijednost pozitivnog ili

2) Za teritorijalnu podjelu vidi objašnjenje uz tabl. 1. rada navedenog u ovom članku pod 1).
3) Izvor podataka: Statistički godišnjak SR Hrvatske 1981, Republički zavod za statistiku SR Hrvatske, Zagreb 1981.

Tabl. 2. Regionalne razlike u udjellma oranica i vrtova pojedinih sektora vlasništva pod ugarima ili neobrađenih oranica 1979. i 1980.³

Makroreglje	Sektori	1979.		1980.	
		ha	%	ha	%
SR Hrvatska	a)	150.994	100%	181.063	100%
	b)	33.991	22,5	47.859	26,4
	c)	94.063	62,3	110.615	61,1
	d)	22.940	15,2	22.589	12,5
Središnja Hrvatska	a)	37.230	100%	45.726	100%
	b)	10.399	30,2	13.917	30,5
	c)	20.286	56,0	26.456	57,8
	d)	6.545	13,0	5.353	11,7
Istočna Hrvatska	a)	35.698	100%	55.432	100%
	b)	20.330	56,9	30.270	54,6
	c)	9.158	25,7	17.728	32,0
	d)	6.210	17,4	7.432	13,4
Gorska Hrvatska	a)	37.345	100%	37.674	100%
	b)	514	1,4	313	1,0
	c)	28.287	75,7	28.867	76,6
	d)	8.544	22,9	8.414	22,4
Zapadna Hrvatska	a)	14.869	100%	15.514	100%
	b)	1.090	7,4	2.034	13,1
	c)	12.127	81,5	12.217	78,4
	d)	1.652	11,1	1.263	8,5
Južna Hrvatska	a)	25.852	100%	26.717	100%
	b)	1.128	4,2	1.245	4,6
	c)	24.205	90,1	25.347	94,9
	d)	519	5,7	125	0,5

negativnog migracijskog salda. *Analizom navedenih komponenata dobiju se tipovi kretanja broja stanovnika koji, međutim, ne daju samo pregled prostora s porastom ili padom broja stanovništva nego ukazuju i na uzroke, tj. iznos navedenih komponenata u porastu ili padu. Stvarni odliv ili priliv stanovništva nekog kraja može, naime, biti bitno drukčiji od iznosa koji nam daje statistika u broju stanovništva nekog mjesta.*

Osnovne elemente tipova kretanja broja stanovnika razradio sam i primijenio u dva ranija rada.⁴ *U ovom radu želim analizirati utjecaj na-*

3) Izvor podataka za 1979: Statistički godišnjak SR Hrvatske 1980, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1980.

4) a) Ivan Crkvenčić, Tipovi kretanja broja stanovništva SR Hrvatske 1953—1981; Radovi Geografskog Instituta Sveučilišta Zagreb, sv. 7, Zagreb 1988, str. 13—24.

b) Ivan Crkvenčić, Croatia, s Regions of Different Population Dynamics 1961—1971; Geographical Papers 2, Zagreb 1974; p. 77—89.

vedenih komponenata na kretanje brojnosti stanovništva u razdoblju 1971—1981. i, dopunivši ih rezultatima takve analize za razdoblje 1961—1971., primijeniti za utvrđivanje stupnja podudarnosti prostornog rasporeda tipova kretanja broja stanovnika s prostornim rasporedom i intenzitetom pojave ugara i neobrađenih oranica.

Kao odraz razlika prirodnog prirasta ili prirodnog pada, te razlika pozitivnog ili negativnog migracijskog salda utvrđeno je slijedećih šest tipova kretanja broja stanovnika s karakterističnim sastavom komponenata:

porast broja stanovnika

pad broja stanovnika

1. — iznos svega prirodnog prirasta, — pozitivni migracijski saldo, 2. — iznos neiseljenog dijela prirodnog prirasta, — negativni migracijski saldo (jednak iznosu iseljenog dijela prirodnog prirasta), 3. — prirodni pad, — pozitivni migracijski saldo (veći od iznosa prirodnog pada),	4. — iseljen sav prirodni prirast, — iseljen dio stanovništva prema popisu 1971., 5. — prirodni pad, — iseljen dio stanovništva prema popisu 1971., 6. — prirodni pad, — pozitivni migracijski saldo (manji od iznosa prirodnog prirasta).

Tipovi 1, 2 i 4 postignuti su u krajevima s prirodnim prirastom, a tipovi 3, 5 i 6 s prirodnim padom stanovništva. Razlika između tipa 3 i tipa 6 je u tome što je kod prvog pozitivni migracijski saldo veći a kod drugog manji od prirodnog pada stanovništva. U prvom slučaju višak useljenih nad iseljenima mogao je pokriti manjak stanovništva nastao zbog prirodnog pada, u drugom slučaju nije.

Tipovi 1 i 3 predstavljaju imigracijske, tip 2 emigracijske, a tipovi 4, 5 i 6 depopulacijske tipove kretanja broja stanovništva.

Rezultati analize tipova kretanja broja stanovništva po općinama i makroregijama SR Hrvatske za razdoblje 1971—1981. prikazani su na tablicama i na priloženoj karti.⁵

5) S obzirom da se naše promatranje porasta ili pada broja stanovnika, odnosno tipova kretanja broja stanovnika osniva na analizi stvarnih podataka o iznosima i karakteru pojedinih komponenata tipova, tj. prirodnog prirasta ili prirodnog pada te pozitivnog ili negativnog migracijskog salda, moguće je udjele komponenata pojedinih tipova izraziti i kartografski. Iznosi ukupnog porasta ili pada broja stanovnika od 1971. kao i iznosi komponenata pojedinih tipova izračunati su naline u postocima kojima su na priloženoj karti izražene duljine stupaca kao i duljine pojedinih dijelova stupaca. Stupci izraženi punim linijama iznad vodoravne crte označuju iznos porasta a ispod iznos pada broja stanovnika od 1971. Na karti su u stupcima označene i komponente porasta ili pada broja stanovnika od 1971. No, u stupcima tipova 2, 3, 4 i 6 unašene su i pojedine komponente isprekličanim linijama i to ispod i iznad vodoravne crte. Ukupna duljina stupaca tih tipova kretanja broja stanovnika ne pokazuje samo statistički utvrđen porast ili pad broja stanovnika već i neke druge vrijednosti vrlo bitne za razumijevanje stvarnog iznosa odliva ili priliva stanovništva nekog područja u razdoblju 1971—1981. Ukupna duljina stupaca tipa 2 pokazuje iznos stvarnog prirodnog prirasta. Broj stanovnika (utvrđen statističkim popisom) je odraz samo neiseljenog dijela prirodnog prirasta (stupac iznad vodoravne crte). Dio iseljenog prirodnog prirasta (ispod vodoravne crte) je izgubljen. Visina stupaca tipa 3 pokazuje iznos pozitivnog migracijskog salda, koji je toliko velik da je pokrio gubitak stanovništva nastao zbog prirodnog pada (dio stupca ispod

Tabl. 3. Makroregije SR Hrvatske prema dinamici kretanja broja stanovnika 1971—1981.⁶

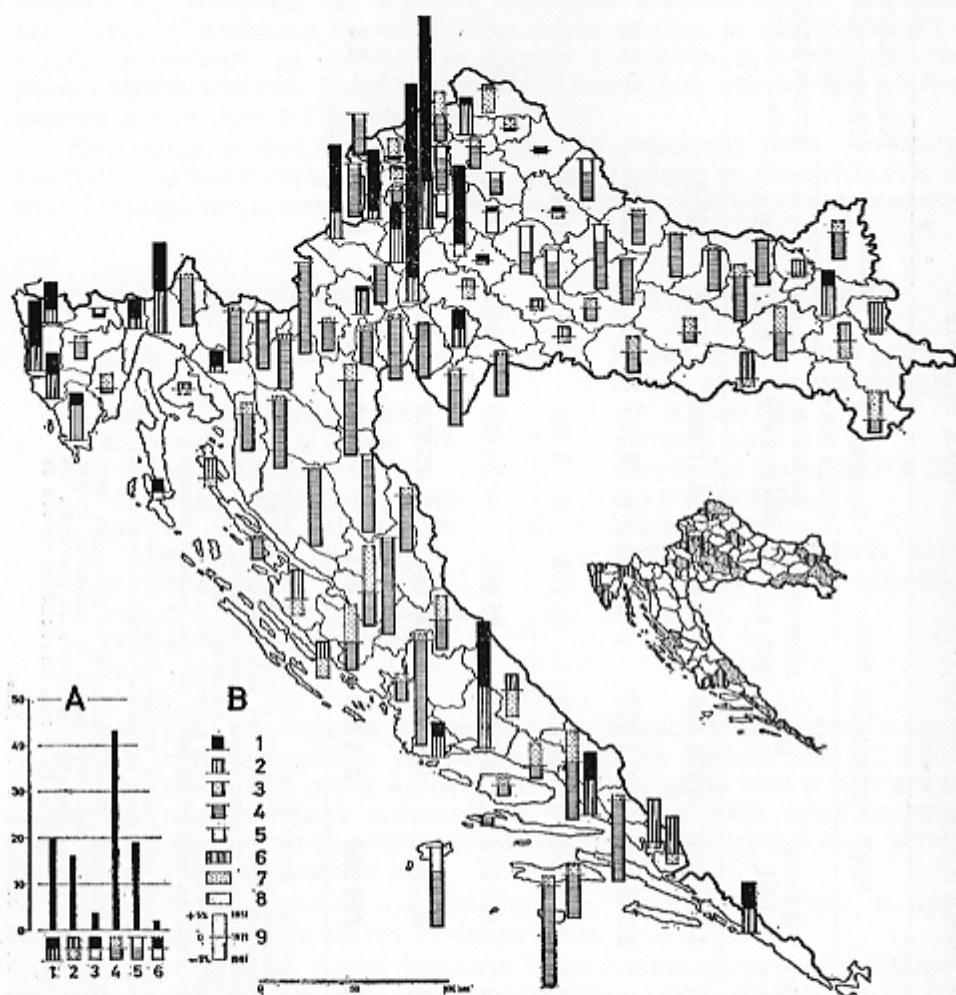
Regije	Broj sta- novnika		Prirodni prirast		Broj stanovnika 1981.		Razlika u broju sta- novnika		Indeks 1981—1971.		Stopa migra- cijskog salda 1981. prema broju stanovnika 1971.
	1971.	1981.	1971—1981.	1971—1981.	trebao biti	bio	trebao biti	bio	trebao biti ⁷	bio	
SR Hrvatska	4 426 221	210 844	4 637 065	4 578 109	-58 956	+151 888	104,7	103,4			- 1,3
Srednjsnja Hrvatska	2 132 630	77 231	2 209 861	2 211 877	+ 2 016	+ 79 257	103,6	103,7			+ 0,1
Istočna Hrvatska	858 136	42 258	900 394	863 292	-37 102	+ 5 156	104,0	100,6			- 4,3
Gorska Hrvatska	176 722	409	177 131	152 033	-25 098	- 24 689	100,2	86,0			-14,2
Zapadna Hrvatska	428 659	25 198	453 857	474 357	+20 500	+ 45 698	105,9	110,7			+ 4,8
Južna Hrvatska	830 074	65 748	895 822	876 550	-19 272	+ 46 476	107,9	105,6			- 2,3

vodoravne crte) i doveo do (statistički utvrđenog) iznosa porasta broja stanovnika (dio stupca iznad vodoravne crte). Ukupna visina stupca tipa 4 odgovara iznosu negativnog migracijskog salda, tj. iznosu stvarnog oduha stanovništva koji sadržava statistički utvrđen iznos pada broja stanovnika (prema popisu iz 1971; stupac ispod vodoravne crte) ali i gubitak (statistički neevidentiranog) iznosa iseljenog prirodnog prirasta (stupac iznad vodoravne crte). Visina stupca tipa 6 odgovara iznosu prirodnog pada koji je bio toliko velik da ga nije mogao pokriti ni pozitivan migracijski saldo (stupac iznad vodoravne crte).

Da bi se rezultati ove analize mogli uporediti s rezultatima analize tipova kretanja broja stanovnika 1961—1971., tablice su u ovom redu prilagođene tablicama iz rada navedenog u ovom članku pod br. 4).

6) Izvor podataka: Statistički godišnjak SR Hrvatske 1972, Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb 1972 i Statistički godišnjak SR Hrvatske 1981, Republički zavod za statistiku, Zagreb 1981.; Prirodno kretanje stanovništva, Dokumentacija Republičkog zavoda za statistiku SR Hrvatske, Zagreb, br. 128, 162, 188, 231, 269, 309, 346 i 416 te Saopćenje Republičkog zavoda za statistiku SR Hrvatske, Zagreb, God. XVIII, br. 21. i.

7) Ova) inteksa odgovara iznosu prirodnog prirasta, odnosno prirodnog pada.

- A) Broj općina različitih tipova kretanja broja stanovnika 1971—1981.
Number of communes with various types of population change from 1971 to 1981
- 1—6 Tipovi kretanja broja stanovnika
Types of population change
- B) Elementi tipova kretanja broja stanovnika općina SR Hrvatske 1971—1981.
Elements of the types of population change of the communes of SR Croatia 1971—1981.
- 1 — pozitivni migracijski saldo
net inward migration
- 2 — neiseljeni iznos prirodnog prirasta
natural increase retained
- 3 — iseljeni iznos prirodnog prirasta
natural increase lost by net outward migration
- 4 — negativni migracijski saldo
decline due to net outward migration

- 5 — prirodni pad
natural decrease
- 6 — imigracijske općine: porast broja stanovnika zbog prirodnog prirasta i pozitivnog migracijskog salda
communes with population increase due to natural increase and net inward migration
- 7 — emigracijske općine: porast broja stanovnika zbog zadržavanja dijela prirodnog prirasta
communes with population increase due to a part of natural increase retained
- 8 — depopulacijske općine: pad broja stanovnika zbog iseljenog prirodnog prirasta ili prirodnog pada ili zbog iseljavanja dijela stanovništva prema popisu 1971.
communes with population decrease: due to outward migration of natural increase or natural decrease and outward migration of a part of the population according to the 1971 census
- 9 — promjene u ‰
change in ‰

Promjene u brojnosti stanovništva Hrvatske i njezinih makroregija

Uporedimo li vrijednosti tablice 3. i tablice 4. ovog rada s vrijednostima odgovarajućih tablica za razdoblje 1961—1971.,⁸ vidimo da bitnih razlika u kretanju brojnosti stanovništva pojedinih makroregija u ta dva razdoblja nije bilo. Stanovite promjene uočene su, i to pretežno negativnog karaktera.

U Hrvatskoj je i u razdoblju 1971—1981. broj stanovnika povećan za manje od iznosa prirodnog prirasta, što je posljedica rastućeg negativnog migracijskog salda. Od pet makroregija Hrvatske broj stanovnika povećan je u četiri. Ali, ako se kod promatranja kretanja broja (statistički utvrđenog) stanovništva makroregija uzmu u obzir iznos prirodnog prirasta i migracijskog salda, onda porast broja stanovnika dobiva drugu sliku.

Stanovništvo je za više od »potrebnog broja stanovnika«, tj. za više od iznosa prirodnog prirasta od 1971., poraslo samo u dvije makroregije, u Središnjoj Hrvatskoj i u Zapadnoj Hrvatskoj, pa jedino one imaju *imigracijski značaj*, odnosno imaju pozitivan migracijski saldo. Ipak, i tu je u odnosu na razdoblje 1961—1971. došlo do značajnih promjena. Pozitivan migracijski saldo Središnje Hrvatske u razdoblju 1961—1971. bio je znatno veći (31.392 osobe) nego u razdoblju 1971—1981. Ta činjenica zabrinjava jer se u toj makroregiji nalazi veći broj gradova (Zagreb, Varaždin, Karlovac i Sisak) koji privlače znatan broj stanovnika pa je za pretpostaviti da agrarne sredine ove makroregije gube sve veći broj stanovnika. U Zapadnoj Hrvatskoj se vrijednost pozitivnog migracijskog salda povećala sa 9.326 osoba (razdoblje 1961—1971) na 20.500 osoba (razdoblje 1971—1981).

U Istočnoj Hrvatskoj i Južnoj Hrvatskoj stanovništvo je poraslo ali za manje od iznosa prirodnog prirasta. Te dvije makroregije imaju značaj *emigracijskih područja* s negativnim migracijskim saldonom kao i u razdoblju 1961—1971., međutim, s vrlo izraženom tendencijom jačanja negativnog migracijskog salda. Istočna Hrvatska je u razdoblju 1971—1981. zadržala samo 12,3% svog prirodnog prirasta (1961—1971. 79,8%), a Južna Hrvatska 70,7% (1961—1971. 91,1%).

⁸) Ovan Orkvenčić, Croatia, s Regions of Different Population Dynamics 1961—1971., Geographical Papers 2, Zagreb 1974., p. 77—99.

Tabl. 4. Makroregije SR Hrvatske prema tipovima populacijske dinamike 1971—1981.

Makroregije	Tipovi populacijske dinamike	Komponente tipova
SR Hrvatska	emigracijski	— 72,1% prirodnog prirasta — negativni migracijski saldo (jednak iznosu iseljenog prirodnog prirasta)
Središnja Hrvatska	imigracijski	— 100% prirodnog prirasta — pozitivan migracijski saldo
Istočna Hrvatska	emigracijski	— 12,3% prirodnog prirasta — negativan migracijski saldo (jednak iznosu iseljenog prirodnog prirasta)
Gorska Hrvatska	depopulacijski	— iseljen sav prirodni prirast — iseljen dio stanovništva prema popisu 1971.
Zapadna Hrvatska	imigracijski	— 100% prirodnog prirasta — pozitivan migracijski saldo
Južna Hrvatska	emigracijski	— 70,7% prirodnog prirasta — negativan migracijski saldo

Ako se tendencija ovakva razvoja u Istočnoj Hrvatskoj nastavi i u idućem desetljeću, onda će se ta makroregija priključiti Gorskoj Hrvatskoj koja je do sada jedina makroregija naše republike s *depopulacijskim značajem*; ta regija već od 1961. gubi ne samo sav prirodni prirast već i dio stanovništva prema ranijim popisima.

Iz navedenoga se vidi da kretanje broja stanovnika pojedinih makroregija SR Hrvatske nije ovisilo samo o iznosima njihova prirodnog prirasta stanovništva već prvenstveno o iznosima migracijskog salda, odnosno međuregionalnog prelijevanja prirodnog prirasta.

Prirodni prirast iznad prosjeka SR Hrvatske za navedeno razdoblje (4,7%) imale su Južna Hrvatska (7,9%) i Zapadna Hrvatska (5,9%), dakle dvije primorske makroregije republike. Unutrašnje kontinentalne makroregije, tj. Središnja Hrvatska (3,6%) i Istočna Hrvatska (4,0%), imale su prirodni prirast ispod navedenog prosjeka. Gorska Hrvatska je imala samo simboličan prirodni prirast od 0,2%.

Stanovništvo makroregija brojčano nije raslo u skladu s iznosima prirodnog prirasta već pod utjecajem migracijskog salda čija je stopa 1981. u odnosu na broj stanovnika 1971. u Gorskoj Hrvatskoj iznosila -14,2%, u Istočnoj Hrvatskoj -4,3% a u Južnoj Hrvatskoj -2,3%. Stopa migracijskog salda za navedeno razdoblje bila je pozitivna jedino u Središnjoj Hrvatskoj (+0,1%) i Zapadnoj Hrvatskoj (+4,8%).

Navedena struktura imigracijskih, emigracijskih i depopulacijskih područja dobivena je na osnovi analize komponenata tipova kretanja broja

stanovnika svih općina, gradskih i ostalih. Ali, ako se iz promatranja izuzmu vrijednosti općina većih gradova,⁹ dobiva se sasvim drukčija slika jer tada sve makroregije dobivaju značaj depopulacijskih područja. Izuzetak je jedino Zapadna Hrvatska koja i u tom slučaju zadržava značaj imigracijskog područja. To je ujedno i bitna razlika u odnosu na razdoblje 1961—1971., kada je i Zapadna Hrvatska predstavljala depopulacijsko područje (bez područja općina Pula i Rijeka).

Iz navedenog proizlazi da glavniinu stanovništva uključenog u unutrašnje migracije SR Hrvatske prihvaćaju veća gradska središta, jedino je u Zapadnoj Hrvatskoj došlo i do pojačanog prihvaćanja stanovništva od strane manjih naselja. Agrarna područja u svim makroregijama su prostori »praznjenja«.

Tipovi kretanja broja stanovnika

Detaljniji uvid diferenciranog kretanja brojnosti stanovništva i komponenata koji su unutar pojedinih makroregija na nj utjecali, daje pregled tipova kretanja broja stanovnika po općinama. Rezultati su prikazani na tabl. 6. i priloženoj karti.

Na općine depopulacijskog tipa kretanja broja stanovništva, tj. općine koje 1981. pokazuju pad broja stanovnika u odnosu na stanje 1971., otpada čak 61,5% svih općina republike. U toj grupi općina najveći je broj (41,3% svih općina SRH) onih koje su izgubile sav prirodni prirast i dio stanovništva prema popisu 1971. Zabrinjava međutim činjenica da u grupi depopulacijskih općina ima znatan broj i onih (20,2% svih općina SRH) čiji pad broja stanovnika nije nastao samo zbog odliva dijela stanovništva prema popisu iz 1971. već i zbog prirodnog pada stanovništva. Na takve općine otpada već oko petina svih općina republike!

Usporedba rezultata analize tipova kretanja broja stanovnika u razdoblju 1971—1981. s odgovarajućim rezultatima takve analize za razdoblje 1961—1971. pokazuje da se broj depopulacijskih općina postupno povećava.

Istovremeno je nešto opao broj emigracijskih općina, tj. takvih općina u kojima je broj stanovnika povećan ali za manje od iznosa prirodnog prirasta jer se dio ovog odselio. Na emigracijske općine je 1981. otpadalo 15,4% svih općina republike (1971. g. 18,3%). Broj stanovnika za više od iznosa prirodnog prirasta porastao je samo u 23,1% svih općina SR Hrvatske (1971. 24,0%). To su tzv. imigracijske općine.

Pregled rasporeda općina različitih tipova kretanja broja stanovnika dat je na priloženoj karti. Iz njega se vidi da su imigracijski tipovi kretanja broja stanovnika vezani gotovo isključivo na gradska, a emigracijski i depopulacijski tipovi na ostala naselja. Različita visina stupaca ukazuje i na iznose, odnosno snagu utjecaja pojedinih komponenata na stvaranje pojedinih tipova kretanja broja stanovnika.

Kao što je rečeno, u strukturi općina različitih tipova kretanja broja stanovnika SRH došlo je od 1971. do određenih promjena, uglavnom nega-

⁹⁾ U središnjoj Hrvatskoj: Bjelovar, Karlovac, Sisak, Varaždin i Zagreb; u Istočnoj Hrvatskoj: Osijek, Sl. Brod, Vinkovci i Vukovar; u Zapadnoj Hrvatskoj: Pula i Rijeka; u Južnoj Hrvatskoj: Dubrovnik, Split, Šibenik i Zadar.

Tabl. 5. Makroregije SR Hrvatske prema udjelu komponenata u porastu ili padu broja stanovnika i tipovima populacijske dinamike 1971—1981.

Regija	% porasta ili pada broja stanovnika 1971—1981.	postotak komponenata u porastu					padu		Tipovi populacijske dinamike
		Ukupni prirodni prirast	Pozitivni migracijski saldo	Iseljeni dio prirodnog prirasta	Iseljeni sav prirodni prirast	Iseljeni stanovništva prema popisu 1971.	Negativni migracijski saldo ¹⁰		
A. Sve općine									
SR Hrvatska	+ 3,4	+ 4,7	—	-1,3	—	—	—	—	emigracijski
Središnja Hrvatska	+ 3,7	+ 3,6	+ 0,1	—	—	—	—	—	imigracijski
Istočna Hrvatska	+ 0,6	+ 4,9	—	-4,3	—	—	—	—	emigracijski
Gorska Hrvatska	-14,0	—	—	—	-0,2	-14,0	-14,2	—	depopulacijski
Zapadna Hrvatska	+ 10,7	+ 5,9	+ 4,8	—	—	—	—	—	imigracijski
Južna Hrvatska	+ 5,6	+ 7,9	—	-2,3	—	—	—	—	emigracijski
B. Bez općina većih gradova									
Središnja Hrvatska	— 0,6	—	—	—	-1,7	—	0,6	—	depopulacijski
Istočna Hrvatska	- 5,0	—	—	—	-3,0	—	5,0	—	depopulacijski
Gorska Hrvatska	-14,0	—	—	—	-0,2	-14,0	-14,2	—	depopulacijski
Zapadna Hrvatska	+ 3,6	+ 2,6	+ 1,0	—	—	—	—	—	imigracijski
Južna Hrvatska	- 4,6	—	—	—	-5,8	—	4,6	—	depopulacijski

¹⁰ Negativni migracijski saldo općina s padom broja stanovnika odgovara iznosu iseljenog prirodnog prirasta i iznosu iseljenog dijela stanovništva prema popisu 1971.

Tabl. 6. Makroregije i regije SR Hrvatske prema strukturi općina različitih tipova populacijske dinamike, odnosno tipova kretanja broja stanovnika 1971—1981.

Područja ¹¹	Broj svih općina	Broj općina različitih tipova kretanja broja stanovnika					
		imigracijske		emigracijske		depopulacijske	
		1	3	2	4	5	6
SR Hrvatska	104	20	4	16	43	19	2
Središnja Hrvatska	44	8	3	5	14	12	2
— Billogorsko-podravski kraj	10	—	1	—	2	6	1
— Zagorsko-medimurski kraj	5	1	—	1	3	—	—
— Zagrebački prostor	17	5	2	2	2	5	1
— Karlovačko-sisački kraj	12	2	—	2	7	1	—
Istočna Hrvatska	14	1	—	4	9	—	—
— Nizinska	8	1	—	3	4	—	—
— Brdska	6	—	—	1	5	—	—
Gorska Hrvatska	9	—	—	—	5	4	—
— Lika	5	—	—	—	2	3	—
— Gorski Kotar	4	—	—	—	3	1	—
Zapadna Hrvatska	15	7	1	2	4	1	—
Južna Hrvatska	22	4	—	5	11	2	—

tivnih tendencija. No, još su veće promjene strukture općina različitih tipova kretanja broja stanovnika nastale unutar pojedinih makroregija.

Osobito velike, negativne promjene, nastale su u Istočnoj Hrvatskoj. U prikazu tipova kretanja broja stanovništva SR Hrvatske 1953—1961.¹² naveo sam sljedeće:

»... prolazi da se u Hrvatskoj, a obzirom na kretanje broja stanovništva, mogu izdvojiti tri tipa područja: imigracijska, emigracijska i emigracijsko-depopulacijska. Izrazito imigracijski kraj je jedino niska istočna Hrvatska jer se u njoj broj stanovnika povećao iznad iznosa prirodnog prira-

11) Za teritorijalnu podjelu vidi obrazloženje uz tabl. 5. rada navedenog u ovom članku pod 1).

12) Vidi rad naveden pod 4a) ovog članka.

sta. Svi ostali dijelovi Republike (osim gradova) su emigracijska ili emigracijsko-depopulacijska područja».

Takvi tipovi kretanja broja stanovništva istočne Hrvatske bili su pretežno posljedica dosta jako izražene imigracije neposredno nakon drugog svjetskog rata. Kad je imigracija stanovnika iz drugih područja prestala (pretežno iz Bosne i Hercegovine, manje iz Dalmacije), postupno je došlo i do stvaranja drugčijih tipova kretanja broja stanovnika ove makroregije.

Već u razdoblju 1961—1971. struktura općina različitih tipova kretanja broja stanovnika bitno se izmijenila. Broj općina imigracijskih tipova je smanjen dok je broj općina s emigracijskim i depopulacijskim tipovima porastao. Imigracijski tipovi su ograničeni samo na gradske općine. No, negativne tendencije i naknadno su jačale pa je u razdoblju 1971—1981. imigracijski tip evidentiran samo u općini Osijek dok su sve druge općine imale emigracijske ili depopulacijske tipove kretanja broja stanovnika. Broj općina s emigracijskim tipovima je ostao isti (4) ali se zato znatno povećao broj općina (od 4 na 9) s depopulacijskim tipovima kretanja broja stanovnika.

Istočna Hrvatska se od 1961. pretvorila iz imigracijskog u emigracijsko, odnosno depopulacijsko područje (ako se ne promatraju gradske općine). To se već bitno odražava i na kretanje broja stanovnika koji je od 1971. porastao samo u četiri općine. Pad broja stanovnika registriran je i kod nekih gradskih općina!

Značajne promjene u strukturi općina različitih tipova kretanja broja stanovnika nastale su i u Gorskoj Hrvatskoj koja već od 1961. ima izrazito depopulacijski značaj. Iz te je makroregije već tada iseljavao sav prirodni prirast i dio stanovništva iz ranijih popisa, a negativne tendencije u kretanju broja stanovništva sve su više jačale. Postotak iseljenog stanovništva iz ranijih popisa sve je više rastao, iznos prirodnog prirasta sve je više opadao da bi 1981. bio gotovo simboličan (prirodni prirast: 1961. 18 636 za područje tadašnjih kotara Gospić i Ogulin, 1971. 10 785 za prostor Gorske Hrvatske, 1981. 409 za prostor Gorske Hrvatske). Pad broja stanovnika evidentiran je kod svih općina od 1961. (izuzetak je općina Gospić gdje broj stanovnika opada od 1971.). Opadanje prirodnog prirasta ima vrlo negativne posljedice. Od devet općina pet ih gubi stanovništvo zbog odliva prirodnog prirasta i odliva dijela stanovništva prema popisu 1971. a već četiri općine zbog prirodnog pada i odliva dijela stanovništva prema istom popisu.

Središnja Hrvatska je najveća makroregija SR Hrvatske, zaprema više od trećine njezine površine i gotovo polovinu njezinog stanovništva. U njoj je glavni grad republike Zagreb te veći gradovi (Varaždin, Karlovac, Sisak i Bjelovar), središta pojedinih regija. Upravo ta makroregija ima najsloženiju strukturu područja različitih tipova kretanja broja stanovnika.

Bilogorsko-podravski prostor, odnosno regija Bjelovara, ima najnepovoljniju strukturu općina različitih tipova kretanja broja stanovnika. Od deset općina regije u samo dvije (Pakrac i Virovitica) je od 1971. registriran neznatan prirodni prirast. Sve druge općine su istovremeno imale prirodni pad, uključujući tu i gradsku općinu Bjelovara.

središnjeg naselja regije. Broj stanovnika je od 1971. pao u svim općinama osim u općini grada Bjelovara u kojoj je pozitivni migracijski saldo pokrio gubitak prirodnog pada i prouzročio mali porast broja stanovnika. Od deset općina čak njih devet spada u grupu depopulacijskih općina. *U sedam općina ove grupe broj stanovnika je pao ne samo zbog odlaska dijela stanovništva prema popisu 1971. već i zbog posljedica prirodnog pada stanovništva. Jedino općina grada Bjelovara ima imigracijski karakter i to tipa 3 (porast broja stanovnika kod prirodnog pada i nešto većeg pozitivnog migracijskog salda).*

Karlovačko-sisački prostor ima nešto povoljniju strukturu općina različitih tipova kretanja broja stanovnika od regije Bjelovara, ali i ovaj prostor pokazuje tendenciju razvoja koji bi mogao rezultirati u prilikama kakve smo prikazali za regiju Bjelovara.

U ovom prostoru većina općina (11 od 12 općina) je od 1971. imala prirodni prirast ali je broj stanovnika istovremeno ipak pao u osam općina. No, većina tih depopulacijskih općina spada u grupu onih općina u kojima se broj stanovnika smanjio iseljavanjem dijela stanovništva prema popisu 1971. i svega prirodnog prirasta. Samo je u jednoj općini (Ozalj) došlo do pada zbog iseljavanja dijela stanovništva prema popisu 1971. i prirodnog pada. Gradske općine Karlovca i Petrinje su imigracijske a Siska (!) i Novske emigracijske općine.

Zagrebački prostor u središtu je do sada prikazanih regija Središnje Hrvatske, ujedno i najveća njezina regija u kojoj se nalazi gotovo dvije petine svih općina. Zagrebački prostor ima relativno homogeniju strukturu općina različitih tipova kretanja broja stanovnika ali je ta struktura u pojedinim dijelovima ovog prostora vrlo različita. Najpovoljniju populacijsku dinamiku od 1971. imaju samo općine u neposrednom susjedstvu Zagreba. Tu je svih pet imigracijskih općina ove regije (Zagreb, Velika Gorica, Zaprešić, Samobor i Sesvete) i one su od 1971. broj stanovnika povećale za više od iznosa prirodnog prirasta. Izvan tog užeg prostora prevladavaju depopulacijske općine (osam) među kojima je najveći broj (šest) onih u kojima je broj stanovnika pao ne samo zbog iseljavanja dijela stanovništva prema popisu 1971. već i zbog prirodnog pada. Te su općine po svojoj populacijskoj dinamici sličnije susjednim agrarnim nego susjednim gradskim općinama. Dvije općine su emigracijskog i dvije (Dugo Selo i Ivanč Grad) imigracijskog karaktera tipa 3 (općine s prirodnim padom ali povećanim brojem stanovnika zbog nešto većeg pozitivnog migracijskog salda).

Od dviju primorskih makroregija SR Hrvatske znatno povoljniju strukturu općina različitih tipova kretanja broja stanovnika ima Zapadna Hrvatska i to usprkos činjenici što je stopa prirodnog prirasta u Južnoj Hrvatskoj veća nego u Zapadnoj Hrvatskoj. Zapadna Hrvatska je naime imigracijsko, a Južna Hrvatska emigracijsko područje. Prva je od 1971. pozitivnim migracijskim saldonom povećala broj stanovnika za više od iznosa svog prirodnog prirasta, a druga je istovremeno zadržala svega oko 70% svog prirodnog prirasta dok se ostatak izgubio negativnim migracijskim saldonom.

Navedene razlike migracijskog salda bitno su se odrazile na različito kretanje broja stanovnika ove dvije makroregije od 1971. U Zapadnoj Hrvatskoj je broj stanovnika povećan u deset od petnaest, a u Južnoj

Tabl. 7. Makroregije SR Hrvatske prema udjelima broja stanovnika i površina općina pojedinih tipova kretanja broja stanovnika u ukupnom broju stanovnika i površini SRH 1981.13

Regije	Ukupno													
	Stanov- ništvo 1981.	Površina km ²	Imigracijska područja		Emigracijska područja		Depopulacijska područja							
			Stanov. Povr.	Stanov. Povr.	Stanov. Povr.	Stanov. Povr.	Stanov. Povr.	Stanov. Povr.						
1	2	3	4	5	6									
SRH	100%	100%	37,7	15,8	2,6	3,3	18,7	17,1	29,3	44,4	9,6	17,2	2,1	2,2
	4 426 221	56 538	1 670 188	8 935	115 677	1 848	826 984	9 654	1 296 963	25 136	424 530	9 736	91 899	1 229
	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Središnja Hrvatska	100%	100%	43,2	15,8	5,0	6,8	13,9	16,1	18,3	30,2	15,3	24,8	4,3	6,3
	2 132 630	19 685	922 248	3 107	105 698	1 335	297 049	3 178	390 395	5 932	325 351	4 894	91 899	1 229
	48,2	34,8	55,2	34,8	91,4	72,4	35,9	32,9	30,1	23,7	76,6	50,2		
Istočna Hrvatska	100%	100%	16,8	5,9	—	—	34,9	27,5	48,3	66,6	—	—	—	—
	808 136	11 090	143 894	659	—	—	299 375	3 055	414 867	7 376	—	—	—	—
	19,4	19,6	8,6	7,4	—	—	36,2	31,6	32,0	29,3	—	—	—	—
Gorska Hrvatska	100%	100%	—	—	—	—	—	—	57,4	47,9	42,6	52,1	—	—
	176 722	7 913	—	—	—	—	—	—	101 472	3 793	75 250	4 120	—	—
	4,0	14,0	—	—	—	—	—	—	7,8	15,1	17,7	42,3	—	—
Zapadna Hrvatska	100%	100%	76,1	46,9	2,3	8,4	5,0	8,9	14,8	30,6	1,8	5,2	—	—
	428 659	6 092	326 024	2 856	9 969	513	21 634	543	63 552	1 861	7 480	319	—	—
	9,7	10,8	19,5	32,0	8,6	27,6	2,6	5,6	4,9	7,4	1,7	3,3	—	—
Južna Hrvatska	100%	100%	33,5	19,7	—	—	25,2	24,5	30,4	52,3	1,9	3,5	—	—
	830 074	11 758	278 032	2 313	—	—	206 826	2 878	326 677	6 154	16 439	413	—	—
	18,7	20,8	16,7	25,8	—	—	25,3	29,9	25,2	24,5	4,0	4,2	—	—

13) Izvor podataka: Statistički godišnjak SR Hrvatske 1981, Republički zavod za statistiku SR Hrvatske, Zagreb, 1981.

Hrvatskoj samo u devet od dvadesetdvije općine makroregije. U Zapadnoj Hrvatskoj većina općina s povećanim brojem stanovnika spada u grupu imigracijskih, a u Južnoj Hrvatskoj u grupu emigracijskih općina. Preostale su općine u obe makroregije depopulacijske ali spadaju u grupu općina u kojima je do pada broja stanovnika došlo zbog iseljavanja svega prirodnog prirasta i dijela stanovništva prema popisu 1971. Zbog prirodnog pada i gubitka dijela stanovništva prema popisu 1971. broj stanovnika je od 1971. pao samo u tri općine i to u jednoj općini Zapadne Hrvatske i dvije općine Južne Hrvatske.

Udio stanovništva i površina makroregija po područjima pojedinih tipova kretanja broja stanovnika

Navedeni rezultati analize tipova kretanja broja stanovnika 1971—1981. dopunjeni su (tabl. 7) prikazom udjela površina i stanovništva makroregija po područjima pojedinih tipova kretanja broja stanovnika. Usporedbom vrijednosti tabl. 7. s tablicama 5. i 6. rada o dinamici stanovništva Hrvatske 1961—1971.¹⁴ moguće je sagledati razlike koje su nastale u toku razvoja posljednjeg desetljeća.

Područje SR Hrvatske zahvaćeno depopulacijom se od 1971. povećalo (od 53,6 na 63,8% površine republike), dok su se površine emigracijskih i imigracijskih područja istovremeno smanjile. Povećao se i broj stanovnika depopulacijskih područja (od 32,5% na 41,0%). Do najvećeg povećanja depopulacijskih površina došlo je u Istočnoj Hrvatskoj i u Južnoj Hrvatskoj. Gorska Hrvatska je već od 1971. u cjelini depopulacijsko područje.

Treba međutim naglasiti da je do znatnih promjena površina došlo i unutar depopulacijskih područja (tipovi 4, 5 i 6 kretanja broja stanovnika) i to povećanjem površina (od 7,8% na 19,4% površine republike) onih općina koje su od 1971. izgubile stanovništvo ne samo zbog iseljavanja dijela stanovništva prema popisu 1971. već i zbog prirodnog pada (tipovi 5 i 6 kretanja broja stanovnika). Povećanje takvih površina bilo je najveće u Gorskoj Hrvatskoj (od 3,6% na 42,6% površine makroregije) ali i u Središnjoj Hrvatskoj (od 11,2% na 31,3%). U Zapadnoj Hrvatskoj su površine takvih općina od 1971. nešto smanjene.

Rasprostranjenost ugara i neobrađenih oranica te različitih tipova kretanja broja stanovništva

Na početku ovoga rada rekli smo da je osnovna namjena ove analize usporedba rasprostranjenosti pojave ugara i neobrađenih oranica s jedne i različitih tipova kretanja broja stanovnika s druge strane, i to u želji da se utvrdi stupanj podudarnosti navedenih pojava u prostoru i na osnovi toga izvuku određeni zaključci o njihovoj međusobnoj uzročnoj povezanosti.

Treba očekivati da se ugar na oranicama društvenog sektora, u prvom redu društvenih dobara, može objasniti posebnim razlozima, prvenstveno različitim tehničkim i ekonomskim uzrocima. Isto je tako vjerojatno da se površine društvenog sektora, izvan društvenih dobara, u poljoprivredi ne

14) Vidi rad naveden pod 4b) ovog članka.

koriste zbog nepovoljnih prirodnih obilježja takvih područja ili pak nepovoljnih vremenskih prilika.

Za očekivati je, međutim, da uzroke pojavi ugara i neobrađenih površina oranica u privatnom vlasništvu treba tražiti drugdje, prvenstveno u socijalnoj transformaciji društva koje se sve više razvija iz poljoprivrednog u industrijsko društvo.

Na početku ovoga rada naveli smo da su socijalni procesi u našem prostoru, osobito u agrarnim sredinama, nakon drugog svjetskog rata prvenstveno vezani uz pojavu »deagrarizacije«, tj. napuštanja poljoprivredne djelatnosti određenog broja poljoprivrednog stanovništva i odliv dijela stanovništva iz agrarnih i prigradska i gradska područja.

Iz navedenoga se može zaključiti da između pojave ugara i neobrađenih oranica privatnog sektora vlasništva s jedne i kretanja broja stanovništva s druge strane može postojati određena međusobna uzročna povezanost.

Pregled rasprostranjenosti ugara i neobrađenih površina oranica sva tri sektora vlasništva za SR Hrvatsku i pojedine makroregije daju nam tabl. 1. i 2. a detaljniji pregled rasprostranjenosti ugara i površina oranica pojedinih makroregija i njihovih regija na oranicama privatnog sektora daje tabl. 8.

Iz navedenih se tablica vidi da se u dvije unutrašnje kontinentalne makroregije SR Hrvatske nalazi čak 78,7% površina privatnih oranica i vrtova ove republike: u Središnjoj Hrvatskoj 51,7% a u Istočnoj Hrvatskoj 27,0%, Preostala petina (21,3%) površina privatnih oranica i vrtova je u ostalim trima makroregijama i to u Gorskoj Hrvatskoj 6,6% a u dvije primorske makroregije 14,7% (Zapadnoj Hrvatskoj 4,9%, Južnoj Hrvatskoj 9,8%).

Sasvim je drukčiji regionalni prostorni raspored privatnih oranica i vrtova pod ugarima ili površinama neobrađenih oranica.

U dvije navedene unutrašnje kontinentalne makroregije pod ugarima je, ili se ne obrađuje, samo 39,9% privatnih oranica republike, i to u Središnjoj Hrvatskoj 23,9% a u Istočnoj Hrvatskoj 16,0%. Preostale, znatno veće površine (60,1%) privatnih oranica republike pod ugarima su u ostalim trima makroregijama, i to u Gorskoj Hrvatskoj 26,1% a u dvije primorske makroregije preostalih 34,0% (Zapadnoj Hrvatskoj 11,0%, Južnoj Hrvatskoj 23,0%).

Vidi se da je pojava ugara i neobrađenih oranica relativno znatno rasprostranjenija u dvije primorske makroregije i u Gorskoj Hrvatskoj, dakle u onim dijelovima republike koji imaju lošije prirodne uvjete (neplodnija tla u vapnenačkoj sredini), nego u dvije unutrašnje kontinentalne makroregije koje su glavninom svojih površina u panonskom dijelu republike (plodnija tla u sredinama nepropusnog sastava zemljišta).

Očito je da su nepovoljnije prirodne osobine zemljišta i gospodarske prilike koje iz toga proizlaze bile jak razlog pojavi deagrarizacije u obim pri-

Tabl. 8. Površine privatnih oranica i vrtova pod ugarima ili neobrađenih oranica 1980.

Prostori ¹⁵	Površine privatnih oranica i vrtova		Površine ugara na privatnim oricama		Postotak površina privatnih oranica pod ugarima
	ha	%	ha	%	
SR Hrvatska	1.161.509	—	110.615	—	9,5
Središnja Hrvatska	600.131	100%	26.456	100%	4,4
Bilogorsko- podravski kraj	195.473	32,6	3.264	12,3	1,7
Zagorsko- medimurski kraj	78.625	13,1	355	1,3	0,4
Zagrebački prostor	153.025	25,5	4.817	18,2	3,1
Karlovačko-sisački prostor	173.008	28,8	18.020	68,2	10,4
Istočna Hrvatska	314.171	100%	17.728	100%	5,6
Nizinska	176.135	56,1	4.571	25,7	2,6
Brdska	138.036	43,9	13.157	74,3	9,5
Gorska Hrvatska	76.472	100%	28.867	100%	37,7
Gorski Kotar	17.672	23,1	9.073	31,4	51,3
Lika	58.800	76,9	19.794	68,6	33,7
Zapadna Hrvatska	56.955	100%	12.217	100%	21,4
Istra	48.056	84,4	6.932	56,7	14,4
Kvarner	8.899	15,6	5.285	43,3	59,4
Južna Hrvatska	113.780	100%	25.347	100%	22,3
Kopno	109.376	96,1	23.019	90,8	21,0
Otocj	4.404	3,9	2.328	9,2	52,9

morskim makroregijama i u Gorskoj Hrvatskoj. Lošija zemljišta su posredno utjecala na napuštanje poljoprivrede a time i na odliv stanovništva iz agrarnih sredina tog dijela Hrvatske. Očito je da tu postoji određena posredna uzročna povezanost tako intenzivno izražene pojave ugara s procesima emigracije stanovništva iz agrarnih dijelova tih prostora.

Na takav zaključak upućuje i činjenica da se najveći dio površina (68,1%) oranica pod ugarima u Središnjoj Hrvatskoj nalazi u karlovačko-sisačkom prostoru, dakle u kraju koji također ima relativno nepovoljne prirodne preduvjete za poljoprivredu pa su oni i ovdje, kao i gospodarske prilike koje iz njih proizlaze, posredno utjecali na odliv stanovništva iz ovog kraja.

15) Vidi objašnjenje kao i pod 11) ovog članka.

Izuzmemo li površine pod ugarima na privatnim oranicama karlovačko-sisačkog prostora, tada u ostalim dijelovima Središnje Hrvatske pod ugarima ostaje samo 8.436 ha privatnih oranica. Prosjek površina pod ugarima na privatnim oranicama u tom slučaju pada sa 4,4% na svega 1,4% površina privatnih oranica, što je gotovo simbolična vrijednost.

U karlovačko-sisačkom prostoru je, međutim, pod ugarom ili se ne obrađuje čak 10,4% privatnih oranica, što je već vrijednost koja treba izazvati pažnju društva.

U ostale tri regije Središnje Hrvatske pod ugarom su relativno male površine privatnih oranica.

To osobito vrijedi za zagorsko-medimurski prostor, najgušće naseljeni dio ove makroregije. Treba međutim spomenuti da ovaj kraj ima relativno najpovoljniju strukturu tipova kretanja broja stanovnika ove makroregije. U razdoblju 1971—1981. broj stanovnika je pao u svim općinama osim u općinama Varaždina i Čakovca. Sve su one, međutim, u navedenom razdoblju imale prirodni prirast pa je do pada broja stanovnika došlo zbog iseljavanja dijela stanovništva iz popisa 1971. i iseljavanja dijela prirodnog prirasta.

Nešto su veće površine privatnih oranica pod ugarima u bilogorsko-podravskom prostoru (1,7%) i u zagrebačkom prostoru (3,1%), i to u njegovim rubnim zonama. To su, međutim, krajevi s izrazito nepovoljnijom strukturom različitih tipova kretanja broja stanovnika. U oba ta prostora prevladava broj depopulacijskih općina i to one grupe (tipovi 5 i 6) kod koje je broj stanovnika od 1971. pao ali ne samo zbog iseljavanja dijela stanovništva iz popisa 1971. već i zbog naknadnog prirodnog pada.

Očito je da se na primjeru navedenih triju regija Središnje Hrvatske može zaključiti da postoji određena uzročna povezanost pojave i intenziteta ugara i neobrađenih privatnih oranica s jedne i tipova kretanja broja stanovnika s druge strane, odnosno da se pojava i intenzitet ugara na privatnim oranicama može smatrati posljedicom socijalne transformacije. To bi značilo da se barem dio površina pod ugarom može smatrati »socijalnim ugarom« u značenju koje je obrazloženo u već spomenutom ranijem našem radu.¹⁶

Na naveden zaključak upućuje i pojava i intenzitet ugara na privatnim oranicama Istočne Hrvatske.

U toj je makroregiji pod ugarom relativno veća površina (5,6%) privatnih oranica nego u Središnjoj Hrvatskoj. Razlike su, međutim, znatne između niskog i brdskog dijela ove makroregije. U prvom je pod ugarom svega 2,6% privatnih oranica a u drugom čak 9,5%, što odgovara republičkom prosjeku.

No, navedene razlike u udjelu privatnih oranica pod ugarom odgovaraju i razlikama u strukturi tipova kretanja broja stanovnika ta dva dijela ove makroregije. Već je rečeno da su sve općine ove makroregije od 1971. imale prirodni prirast ali da je broj stanovnika istovremeno pao u znatnom broju općina, u oba dijela još uvijek zbog iseljavanja dijela sta-

16) Vidi rad naveden pod 1) ovog članka.

novništva prema popisu 1971. i iseljavanja dijela (najvećeg) prirodnog prirasta. Bitna razlika između niskog i brdskog dijela ove makroregije je bila u tome što je u prvom broj stanovnika pao u četiri općine (od osam općina niske Istočne Hrvatske); u tri je općine broj stanovnika porastao ali za manje od iznosa prirodnog prirasta, a u jednoj je porastao za više od prirodnog prirasta. U brdskom dijelu makroregije je, međutim, broj stanovnika pao u pet (od šest) općina dok je porastao samo u jednoj, i to za manje od iznosa prirodnog prirasta.

I u ovoj makroregiji postoji, dakle, prostorna podudarnost pojave i intenziteta ugara na privatnim oranicama s jedne i rasporeda različitih tipova kretanja broja stanovnika s druge strane, što ukazuje na određenu uzročnu povezanost ovih pojava.

Zaključak

Na osnovi prethodne analize prostornog rasporeda pojave i intenziteta ugara na privatnim oranicama i tipova kretanja broja stanovnika SR Hrvatske mogu se izvući sljedeći zaključci:

1. Značajne makroregionalne razlike u udjelima površina privatnih oranica pod ugarima ili neobrađenim površinama mogu se shvatiti kao posredna posljedica vrlo različitih prirodnih uvjeta za poljoprivredu: tu prvenstveno igra uloga različita kvaliteta zemljišta.

2. Regionalne razlike u udjelima površina privatnih oranica pod ugarima unutar određene makroregije mogu se shvatiti i kao posljedica socijalne transformacije, što se odražava u znatnoj prostornoj podudarnosti pojave i intenziteta ugara s jedne i određenih tipova kretanja broja stanovnika s druge strane; veći intenzitet ugara je utvrđen u regijama nepovoljnijih tipova kretanja broja stanovnika.

3. Razlike u pojavi i intenzitetu ugara između pojedinih makroregija ne mogu se uzročno povezati samo uz pojavu određenih tipova kretanja broja stanovnika, što se vidi iz usporedbe prilika bilogorsko-podravske regije u Središnjoj Hrvatskoj s prilikama u brdskom prostoru Istočne Hrvatske.

Bilogorsko-podravski prostor ima naime nepovoljniju strukturu tipova kretanja broja stanovnika nego brdski prostor Istočne Hrvatske, a ipak su u njemu pod ugarima znatno manji udjeli površina privatnih oranica nego u navedenom kraju Istočne Hrvatske.

4. Dio površina ugara na privatnim oranicama očito je posljedica socijalne transformacije našeg društva, prvenstveno agrarnih sredina; statistički klasificirani različiti oblici ugara očito su »socijalnog porijekla« (socijalni ugar).

5. Očito je da se pojava i intenzitet rasprostranjenost ugara i površina neobrađenih oranica mogu objasniti samo većim brojem različitih prirodnih, ekonomskih i socijalnih razloga, i to regionalno vrlo različitih.

Summary

THE PHENOMENON OF ARABLE LAND LYING FALLOW AND THE CHANGE IN THE NUMBER OF POPULATION OF CROATIA DURING LAST 20 YEARS

by

Ivan Crkvenčić

The author is comparing the phenomenon of private arable land in Croatia lying fallow, the expansion and intensity of this phenomenon on one side and the spreading of different types of population change on the other.

His main objective is to find the correlation between these two phenomena and reach certain conclusions regarding their causal interconnection.

He is of the opinion that the analysis he has carried out points to the following conclusions:

The significant macroregional differences in the shares of private land lying fallow can be viewed as an indirect result of differing natural conditions, the quality of the land being of prime importance.

The regional differences in the shares of private land lying fallow within the boundaries of a given macroregion can be also considered as the outcome of social transformation. Certain types of population change are as a rule accompanied by fallows; the phenomenon of fallows shows a greater intensity in regions which have less favourable types of population change.

The differences in the incidence and intensity of the fallow phenomenon in the individual macroregions cannot be accounted for by certain types of population change only. This is evident from the comparison of the situation in the Bilogora-Podravina area of Central Croatia with the situation in the mountainous region of Eastern Croatia.

In the first area we find less favourable types of population change than in the mountainous region of Eastern Croatia, yet its share of fallows is significantly smaller.

Part of the private land lying fallow is the result of the social transformation of our country, especially those taking place in rural communities. Many of the statistically classified, different types of fallows have obviously »social« origins. We have a case of »social fallow«.

It is obvious that the explanation for the phenomenon of fallows and for the degree of its intensity must be sought in a number of natural, economic and social reasons and that there exist great regional differences.